

## INGLIZ VA O'ZBEK ADABIY MATNLARIDA KONSEPTUAL SIMMETRIYA VA ASIMMETRIYANING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Zilola Azimova Ismoil qizi  
ORCID: 0009-0008-2937-5179  
Jizzax davlat pedagogika universiteti

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada ingliz va o'zbek adabiy matnlarida konseptual simmetriya va asimmetriyaning milliy-madaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda konseptual simmetriya qarama-qarshi tushunchalarning semantik va strukturaviy mutanosibligi, konseptual asimmetriya esa ularning aksiologik, pragmatik va madaniy jihatdan teng bo'lmagan munosabati sifatida talqin etiladi. Asosiy metod sifatida konseptual-qiyosiy tahlil metodidan foydalanildi. William Shakespearenin Hamlet, Charlotte Brontëning Jane Eyre, Abdulla Qodiriyning O'tkan kunlar va Mehrobdan chayon asarlari materialida HAYOT-O'LIM, ERKINLIK-QARAMLIK, ESKI-YANGI, HOKIMIYAT-ERKINLIK hamda O'Z-BEGONA kabi binar konseptlar tahlil qilindi. Natijalar bir xil konseptual oppozitsiyalar universal tafakkur modeli sifatida turli adabiy an'analarda uchrashi, biroq ularning aksiologik markazi va milliy-madaniy mazmuni turlicha shakllanishini ko'rsatdi. Ingliz materiallarida individual tanlov, shaxsiy avtonomiya va ekzistensial o'zlik masalalari kuchliroq namoyon bo'lsa, o'zbek adabiy matnlarida milliy tarix, ijtimoiy tartib, ma'rifat, oila va jamoaviy qadriyatlar bilan bog'liq mazmunlar ustuvorligi aniqlandi.

**Kalit so'zlar:** konseptual simmetriya, konseptual asimmetriya, binar oppozitsiya, lingvokulturologiya, adabiy matn, milliy-madaniy xususiyat, aksiologiya, konseptual tahlil, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti

## NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF CONCEPTUAL SYMMETRY AND ASYMMETRY IN ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS

Zilola Azimova Ismoil qizi  
ORCID: 0009-0008-2937-5179  
Jizzakh State Pedagogical University

**Abstract:** This article presents a comparative analysis of the national and cultural features of conceptual symmetry and asymmetry in English and Uzbek literary texts. Conceptual symmetry is interpreted as the semantic and structural balance between opposed concepts, whereas conceptual asymmetry is understood as the unequal

axiological, pragmatic, and cultural significance assigned to these conceptual poles. The study employs the conceptual-comparative method as its principal research approach. Binary concepts such as LIFE-DEATH, FREEDOM-DEPENDENCE, OLD-NEW, POWER-FREEDOM, and SELF-OTHER are examined through examples from William Shakespeare's Hamlet, Charlotte Brontë's Jane Eyre, and Abdulla Qodiriy's O'tkan kunlar and Mehrobdan chayon. The findings demonstrate that similar conceptual oppositions may function as universal cognitive models across literary traditions, while their axiological centers and national-cultural meanings differ significantly. In the English texts analyzed, individual choice, personal autonomy, and existential selfhood are more prominent, whereas Uzbek literary texts place greater emphasis on national history, social order, enlightenment, family, and collective values.

**Keywords:** conceptual symmetry, conceptual asymmetry, binary opposition, linguoculturology, literary text, national and cultural features, axiology, conceptual analysis, English literature, Uzbek literature

## KIRISH

Zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikda badiiy matnni inson tafakkuri, madaniy tajribasi va milliy dunyoqarashining til orqali namoyon bo'lish shakli sifatida o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, badiiy matnda shakllanadigan konseptual qarama-qarshiliklar, ularning o'zaro mutanosib yoki nomutanosib munosabati ham lingvokulturologik tahlil uchun muhim obyektlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ingliz va o'zbek adabiy matnlarida uchraydigan konseptual simmetriya va asimmetriya hodisalari turli madaniyatlarda borliqning qanday tasniflanishi, qadriyatlarning qanday ierarxiyaga ega bo'lishi va badiiy tafakkurda qaysi qarama-qarshiliklar markaziy o'rin egallashini aniqlash imkonini beradi.

Konseptual simmetriya badiiy matnda ikki yoki undan ortiq tushunchaning semantik, aksiologik yoki obrazli jihatdan muvozanatli qarama-qarshi qo'yilishi orqali namoyon bo'ladi. Masalan, hayot-o'lim, ezgulik-yovuzlik, yorug'lik-zulmat, erkinlik-qaramlik, o'z-begona kabi binar konseptlar ko'plab adabiy matnlarda universal semantik modellar sifatida uchraydi. Biroq ushbu qarama-qarshiliklarning mazmuniy yuklanishi, qaysi tomonning ustuvor baholanishi va ularning obrazlar tizimida qanday namoyon bo'lishi har bir xalqning tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlari bilan belgilanadi. Shu sababli bir qarashda simmetrik ko'ringan konseptual juftliklar turli lingvomadaniyatlarda aksiologik jihatdan mutanosib bo'lmashligi mumkin.

Konseptual asimmetriya esa qarama-qarshi tushunchalarning matndagi semantik va madaniy vazni teng bo'lmagan holatlarda yuzaga keladi. Bunday vaziyatda bitta konsept markaziy, qadriyatli yoki ijobiy mazmun kasb etsa, uning qarama-qarshi tomoni salbiy, periferik yoki cheklangan ma'no bilan ifodalanadi. Badiiy matnda aynan

mana shunday nomutanosiblik muallifning estetik pozitsiyasi, jamiyatning qadriyatlar tizimi va milliy-madaniy tafakkurning ustuvor yo'nalishlarini ochib beradi. Shuning uchun konseptual simmetriya va asimmetriyani faqat semantik oppozitsiya sifatida emas, balki madaniy ma'no va baholash mexanizmi sifatida talqin qilish zarur.

Ingliz adabiy tafakkurida individual tanlov, shaxsiy erkinlik, axloqiy mas'uliyat, ichki ziddiyat va ijtimoiy begonalashuv bilan bog'liq konseptual qarama-qarshiliklar muhim o'rin tutadi. O'zbek adabiy matnlarida esa jamoaviylik, oila, urf-odat, ma'rifat, sabr, andisha, or-nomus, ijtimoiy uyg'unlik va milliy o'zlik kabi tushunchalar ko'pincha markaziy madaniy konseptlar sifatida namoyon bo'ladi. Albatta, mazkur farqlar mutlaq emas, biroq ular ikki adabiy an'anadagi konseptual tizimlarning yo'nalishini qiyosiy o'rganishda muhim mezon vazifasini bajaradi.

Ingliz va o'zbek adabiy matnlaridagi konseptual simmetriya va asimmetriyani qiyosiy tahlil qilish universal insoniy konseptlar bilan milliy-madaniy mazmun o'rtasidagi nisbatni aniqlashga yordam beradi. Bu orqali bir xil konseptual oppozitsiyaning turli adabiy muhitlarda qanday qayta talqin qilinishi, qanday aksiologik mazmun bilan boyitilishi va badiiy obrazlar tizimida qanday funksiyani bajarishi ochib beriladi.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek adabiy matnlarida konseptual simmetriya va asimmetriyaning milliy-madaniy xususiyatlarini qiyosiy-lingvokulturologik jihatdan aniqlashdan iborat. Ushbu maqsad doirasida adabiy matnlardagi asosiy binar konseptlar ajratiladi, ularning semantik va aksiologik munosabati tahlil qilinadi hamda ikki lingvomadaniyatda namoyon bo'ladigan umumiy va farqli xususiyatlar aniqlanadi.

#### MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiy matnda konseptual simmetriya va asimmetriyani tadqiq etish kognitiv poetika, konseptual semantika, stilistika va lingvokulturologiya kesishgan nuqtada amalga oshiriladi. Mazkur yo'nalishlarda badiiy asardagi qarama-qarshi konseptlar nafaqat til birliklari o'rtasidagi semantik munosabat sifatida, balki muayyan madaniyatning borliqni tasniflash, qadriyatlarni tartiblash va estetik mazmun yaratish usuli sifatida ham qaraladi.

Peter Stockwell kognitiv poetikani adabiy matnni insonning idrok, diqqat va konseptual qayta ishlash mexanizmlari bilan bog'liq holda tushuntiruvchi ilmiy yondashuv sifatida ko'rsatadi [1]. Olimning fikricha, badiiy matndagi ma'no faqat leksik birliklarning lug'aviy mazmunidan hosil bo'lmaydi; o'quvchi matndagi obrazlar, bo'shliqlar, qarama-qarshiliklar va kognitiv sxemalarni o'z tajribasi bilan bog'lab talqin qiladi. Shu nuqtayi nazardan, simmetrik va asimmetrik konseptual modellar ham o'quvchining matndagi asosiy ma'no markazlarini idrok etishida muhim rol o'ynaydi.

Antonina Harbusning kognitiv adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlarida adabiy matnning konseptual strukturasini aniqlashda konseptual metafora, mental sxemalar va assotsiativ mantiqning oʻrni alohida taʼkidlanadi [2]. Muallif adabiy tilning yuzaki ifodasi ortida yanada chuqur konseptual tizim mavjudligini koʻrsatadi. Bunday yondashuv hayot-oʻlim, yorugʻlik-zulmat, erkinlik-qaramlik kabi binar modellarni badiiy matnning chuqur semantik strukturasini tashkil etuvchi birliklar sifatida oʻrganish imkonini beradi.

Zoltán Kövecses adabiy metaforalarni tahlil qilar ekan, badiiy metafora kundalik konseptual tizimdan butunlay uzilgan hodisa emasligini koʻrsatadi [3]. Uning fikricha, adabiy ijodkor mavjud konseptual modellardan foydalanadi, lekin ularni individual uslub va estetik maqsad asosida qayta shakllantiradi. Shu sababli bir madaniyatda ijobiy yoki markaziy boʻlgan konsept boshqa madaniyatda oʻzgacha semantik yoki aksiologik yuk olishi mumkin.

Konseptual oppozitsiyalarning badiiy matndagi oʻrni strukturaviy jihatdan ham keng tadqiq qilingan. Luciana Stegagno Picchio adabiyotdagi binar oppozitsiyalarni milliy adabiy tizimning mavzuiy va stilistik xususiyatlarini aniqlash vositasi sifatida koʻradi [4]. Uning tadqiqotida takrorlanuvchi tematik va stilistik qarama-qarshiliklar orqali madaniy farqlarni formalizatsiya qilish imkoniyati koʻrsatiladi.

Kognitiv semantika doirasida qarama-qarshi tushunchalarning shakllanish mexanizmi ham alohida oʻrganilgan. Paradis va hamkorlari qarama-qarshilikni bitta konseptual oʻlchovning ikki qutbi sifatida izohlaydi [5]. Badiiy matnga tatbiq etilganda bu tamoyil ezgulik-yovuzlik, oʻz-begona, hayot-oʻlim kabi konseptual juftliklarning matndagi semantik va aksiologik pozitsiyasini aniqlashga yordam beradi.

Badiiy asardagi konseptual oppozitsiyalar har doim teng qiymatga ega boʻlarmaydi. Thomas Hardy ijodiga bagʻishlangan tadqiqotda *Far from the Madding Crowd* romanining obrazlar, xarakterlar va tematik munosabatlar tizimi binar oppozitsiyalar asosida qurilgani koʻrsatiladi [6]. Bu holat konseptual simmetriya bilan baholovchi asimmetriyaning bir vaqtning oʻzida amal qilishini koʻrsatadi.

Soʻnggi tadqiqotlarda binar konseptlarni katta miqdordagi adabiy matnlarda raqamli usullar yordamida ham aniqlash tendensiyasi kuzatilmoqda. Zamonaviy hisoblash narratologiyasida minglab badiiy matnlar gender, sinf, axloq, individuallik-jamoaviylik, tabiat-sunʼiylik, tartib-betartiblik kabi binar oʻqlar asosida modellashtirilmoqda [7]. Bunday yondashuv konseptual simmetriya va asimmetriyani mutlaq qarama-qarshilik emas, balki matn davomida oʻzgarib boradigan dinamik munosabat sifatida talqin qilish zarurligini koʻrsatadi.

Oʻzbek tilshunosligida badiiy matnni konseptual va lingvopoetik jihatdan oʻrganish boʻyicha ham salmoqli izlanishlar olib borilmoqda. N. Musulmanova badiiy matn tahlilida semantik va metasemiotik bosqichlarni farqlab, til birliklarining oddiy

nominativ ma'nosidan tashqari, ularning badiiy-estetik va qo'shimcha ma'no hosil qilish imkoniyatlarini hisobga olish lozimligini ta'kidlaydi [8].

N. Xo'jayev o'zbek tilshunosligida badiiy matn tadqiqining xususiyatlarini tahlil qilib, badiiy nutqning asosiy farqlovchi belgilaridan biri estetik ta'sir ekanini ko'rsatadi [9]. Shu sababli bir xil semantik oppozitsiya turli asarlarda turlicha qiymat kasb etishi va muallifning badiiy maqsadiga qarab konseptual markaz hamda periferiyani yuzaga keltirishi mumkin.

O'zbek badiiy matnlarida konseptlarning aksiologik xususiyatlarini tadqiq qilishda Sh. Xudaykulovning ishlari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchi Navoiy, Bobur, Nodira, Abdulla Qodiriy va Cho'lpon asarlari materialida "ayol" konseptining qadriyatlar tizimi bilan bog'liq jihatlarini ochib beradi [10]. Bu esa bitta konseptning turli tarixiy va badiiy kontekstlarda semantik markazi o'zgarishi mumkinligini tasdiqlaydi.

Milliy-madaniy mazmunning boshqa bir ko'rinishi rang konseptlari misolida Sh. Tursinbayeva tomonidan yoritilgan [11]. Muallif ranglarning turli xalqlar madaniyatida faqat fizik belgi sifatida emas, balki tarixiy, diniy va ijtimoiy mazmun yuklangan ramziy birliklar sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv konseptual simmetriyaning milliy-madaniy asimmetriyaga aylanish mexanizmini izohlashga xizmat qiladi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro tadqiqotlarda konseptual oppozitsiyalar asosan kognitiv poetika, konseptual metafora, binar struktura va idrok mexanizmlari doirasida o'rganilgan. O'zbek tilshunosligida esa badiiy matnning lingvopoetik tabiati, konseptlarning aksiologik mazmuni va milliy-madaniy birliklarning badiiy ifodasi bo'yicha muhim natijalar mavjud. Biroq ingliz va o'zbek adabiy matnlarida bir xil konseptual oppozitsiyalarning simmetrik strukturasi va milliy-madaniy jihatdan asimmetrik mazmunini yagona qiyosiy model asosida tahlil qilish hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

#### TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda asosiy metod sifatida konseptual-qiyosiy tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod ingliz va o'zbek adabiy matnlarida uchraydigan asosiy binar konseptlarni aniqlash, ularning semantik tuzilishi, aksiologik yuklamasi hamda milliy-madaniy xususiyatlarini o'zaro qiyoslash imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida badiiy matnlardan hayot-o'lim, yorug'lik-zulmat, ezgulik-yovuzlik, erkinlik-qaramlik, o'z-begona, an'ana-yangilanish kabi konseptual oppozitsiyalar ajratib olindi. Har bir konseptual juftlik dastlab matndagi kontekstual vazifasi asosida tahlil qilindi, so'ng uning ijobiy yoki salbiy baholanishi, markaziy yoki periferik pozitsiyasi, obrazlar va voqealar tizimidagi funksiyasi belgilandi.

Konseptual-qiyosiy tahlil uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda ingliz va o'zbek adabiy matnlarida takroriy uchraydigan binar konseptlar aniqlanib,

ularning matndagi lingvistik ifoda vositalari belgilandi. Ikkinchi bosqichda har bir konseptning semantik va aksiologik mazmuni tahlil qilinib, qarama-qarshi qutblar o'rtasidagi tenglik yoki nomutanosiblik aniqlandi. Uchinchi bosqichda esa ikki adabiy an'anadagi bir xil konseptual juftliklar o'zaro qiyoslanib, ularning universal hamda milliy-madaniy xususiyatlari ajratildi.

Tahlilda konseptual simmetriya ikki qarama-qarshi tushunchaning matnda nisbatan teng semantik va strukturaviy mavqega ega bo'lishi sifatida, konseptual asimmetriya esa ushbu juftliklardan birining aksiologik, semantik yoki pragmatik jihatdan ustun mavqega chiqishi sifatida baholandi. Shu orqali bir xil binar modelning ingliz va o'zbek adabiy matnlarida turlicha madaniy mazmun bilan to'ldirilishi aniqlandi.

Mazkur metod tadqiqot predmetini faqat alohida til birliklari doirasida emas, balki badiiy matnning konseptual tizimi va milliy qadriyatlar bilan bog'liq holda o'rganishga imkon berdi.

#### TAHLIL VA NATIJALAR

Ingliz va o'zbek adabiy matnlarida konseptual simmetriya va asimmetriya ko'pincha binar oppozitsiyalar orqali yuzaga keladi. Biroq ushbu oppozitsiyalar har doim ikki teng qutbdan iborat bo'lavermaydi. Matnning g'oyaviy va aksiologik tizimida qarama-qarshi konseptlardan biri ustun mavqega ega bo'lishi, ikkinchisi esa salbiy, cheklangan yoki periferik mazmun bilan ifodalanishi mumkin. Shu jihatdan konseptual simmetriya shakliy va semantik qarama-qarshilikni tashkil etsa, asimmetriya ushbu qarama-qarshi qutblarning milliy-madaniy qiymati teng emasligida namoyon bo'ladi.

William Shakespearenin Hamlet tragediyasida HAYOT-O'LIM oppozitsiyasi "To be or not to be" formulasi orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Bu yerda to be va not to be grammatik jihatdan bir xil strukturaga ega, ammo semantik jihatdan qarama-qarshi ikki imkoniyatni anglatadi. Monolog davomida o'lim azobdan qutulish imkoniyati sifatida tasavvur qilinsa-da, undan keyingi noma'lum holat insonni hayot tomon qaytaradi. Demak, formal simmetriya aksiologik asimmetriyaga o'tadi.

Charlotte Brontëning Jane Eyre romanida ERKINLIK-QARAMLIK oppozitsiyasi markaziy konseptual strukturalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Jane dastlab Reedlar oilasiga, keyinchalik Lowood maktabining qattiq tartiblariga va nihoyat ijtimoiy mavqe hamda gender me'yorlariga bog'langan holda yashaydi. Romanda qafas va parvoz obrazlari orqali qaramlik va erkinlik qarama-qarshi qo'yiladi. Aksiologik jihatdan erkinlik ustun mavqega ega bo'lib, qahramonning o'zligini saqlash sharti sifatida talqin qilinadi.

Abdulla Qodiriyning O'tkan kunlar romanida ESKI-YANGI oppozitsiyasi muhim konseptual tizimlardan birini tashkil qiladi. Roman strukturasi o'zidayoq MOZIY va YANGI DAVR qutblarini yuzaga keltiradi. Muallif o'tmishni mutlaq inkor

etmaydi, aksincha undan saboq olish zarurligini ko'rsatadi, biroq eskirgan ijtimoiy munosabatlar va taraqqiyotga to'sqinlik qiluvchi tartiblar salbiy baholanadi. Otabek obrazi yangi tafakkur bilan eski ijtimoiy muhit o'rtasidagi nomutanosiblikni badiiy ravishda mujassamlashtiradi.

Abdulla Qodiriyning Mehrobdan chayon romanida HOKIMIYAT-ERKINLIK konseptual qarama-qarshiligi yanada ochiq ko'rinishda namoyon bo'ladi. Xon hokimiyati tashqi kuch va siyosiy ustunlikka ega bo'lsa-da, axloqiy jihatdan salbiy kodlanadi. Oddiy xalq vakillari esa ijtimoiy mavqe jihatdan zaif bo'lishiga qaramay, samimiyat, insoniylik va adolat bilan bog'lanadi. Shu tariqa siyosiy kuch va axloqiy qadriyat bir markazda jamlanmaydi.

Har ikki adabiy an'anada O'Z-BEGONA konsepti ham insonning jamiyatdagi mavqei bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Jane Eyreda o'zlik individual identitet va mustaqillikka erishish orqali tiklansa, Qodiriy romanlarida shaxsning o'zligi ko'pincha oila, jamiyat va milliy muhit bilan munosabatda shakllanadi. Demak, bir xil O'Z-BEGONA modeli ikki adabiy an'anada turlicha semantik markazga ega.

| Asar                          | Konseptual juftlik | Simmetriya                                   | Asimmetriya                                         | Milliy-madaniy mazmun                     |
|-------------------------------|--------------------|----------------------------------------------|-----------------------------------------------------|-------------------------------------------|
| W. Shakespeare, Hamlet        | HAYOT-O'LIM        | Mavjudlikning ikki qarama-qarshi holati      | Noma'lum o'lim oldida hayotning ustunlashuvi        | Individual ekzistensial tanlov            |
| Ch. Brontë, Jane Eyre         | ERKINLIK-QARAMLIK  | Qafas-parvoz, bog'liqlik-mustaqillik         | Erkinlikning aksiologik ustunligi                   | Shaxsiy avtonomiya va o'zlik              |
| A. Qodiriy, O'tkan kunlar     | ESKI-YANGI         | Moziy va yangi davr qarama-qarshiligi        | Yangilanishning ijobiy qiymat olishi                | Ma'rifat, taraqqiyot, milliy yangilanish  |
| A. Qodiriy, Mehrobdan chayon  | HOKIMIYAT-ERKINLIK | Hukmron va bo'ysunuvchi tomonlar             | Siyosiy kuch va axloqiy qiymatning mos kelmasligi   | Adolat, xalq manfaatlar, zulmga qarshilik |
| Ingliz va o'zbek materiallari | O'Z-BEGONA         | Guruhga mansublik va undan tashqarida qolish | "O'zlik"ni belgilovchi qadriyatlarning turlichaligi | Individual identitet / jamoaviy mansublik |

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek adabiy matnlarida HAYOT-O'LIM, ERKINLIK-QARAMLIK, ESKI-YANGI, HOKIMIYAT-ERKINLIK, O'Z-BEGONA kabi qarama-qarshiliklar universal konseptual modellar asosida quriladi. Biroq ularning ichki aksiologik tuzilishi bir xil emas.

Ingliz materiallarida konseptual qarama-qarshiliklarning markazida ko'proq individual ong, shaxsiy tanlov, mavjudlik, mustaqillik va o'zlikni himoya qilish turadi. O'zbek materiallarida esa konseptual qarama-qarshiliklar ko'proq shaxs va jamiyat, eski ijtimoiy tartib va yangilanish, hokimiyat va xalq, oila va individual istak munosabatlari bilan bog'lanadi.

Tadqiqotning asosiy natijasi shundan iboratki, konseptual simmetriya universallikka, konseptual asimmetriya esa milliy-madaniy o'ziga xoslikka ko'proq xizmat qiladi. Ya'ni hayot-o'lim yoki erkinlik-qaramlik kabi qarama-qarshiliklarning mavjudligi turli adabiyotlar uchun umumiy bo'lishi mumkin, biroq qaysi qutbga qanday qiymat berilishi, uning qanday obrazlar bilan bog'lanishi va qanday ijtimoiy mazmun kasb etishi muayyan lingvomadaniyatga bog'liq.

#### XULOSA

Ingliz va o'zbek adabiy matnlarida konseptual simmetriya va asimmetriyaning qiyosiy tahlili ushbu hodisalarning badiiy matnning semantik hamda aksiologik tuzilishini shakllantirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida HAYOT-O'LIM, ERKINLIK-QARAMLIK, ESKI-YANGI, HOKIMIYAT-ERKINLIK va O'Z-BEGONA kabi binar konseptlar har ikki adabiy an'anada uchrashi, biroq ularning matndagi baholanishi va milliy-madaniy mazmuni bir xil emasligi aniqlandi.

William Shakespearenin Hamlet tragediyasida HAYOT-O'LIM oppozitsiyasi shaxsning ekzistensial tanlovi va ichki ikkilanishi bilan bog'langan bo'lsa, Charlotte Brontëning Jane Eyre romanida ERKINLIK-QARAMLIK konseptlari individual avtonomiya, o'zlikni anglash va shaxsiy tanlov masalalarini yoritadi. Abdulla Qodiriyning O'tkan kunlar romanida ESKI-YANGI qarama-qarshiligi ijtimoiy yangilanish, ma'rifat va taraqqiyot g'oyalari bilan uzviy bog'langan, Mehrobdan chayon asarida esa HOKIMIYAT-ERKINLIK oppozitsiyasi siyosiy kuch bilan axloqiy qadriyat o'rtasidagi nomutanosiblikni ochib beradi.

Tahlil natijalari konseptual simmetriyaning, avvalo, universal tafakkur modelini yuzaga keltirishini ko'rsatdi. Qarama-qarshi tushunchalar ikki qutbli tizim sifatida matnda nisbatan teng strukturaviy mavqega ega bo'lishi mumkin. Biroq ularning aksiologik qiymati, madaniy mazmuni va semantik markazga yaqinligi turlicha bo'ladi. Aynan mana shu holat konseptual asimmetriyaning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Ingliz adabiy materiallarida konseptual oppozitsiyalar ko'proq shaxsiy ong, individual tanlov, mavjudlik va mustaqillik masalalari bilan bog'langan bo'lsa, o'zbek

adabiy matnlarida shaxs va jamiyat, milliy tarix, ijtimoiy tartib, ma'rifat, oila va jamoaviy qadriyatlar bilan aloqador mazmunlar kuchliroq namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning asosiy natijasi shundan iboratki, konseptual simmetriya va asimmetriya badiiy matnda bir-birini inkor qiluvchi hodisalar emas, balki o'zaro bog'liq semantik mexanizmlardir. Simmetriya qarama-qarshi konseptlar o'rtasidagi formal va mantiqiy munosabatni yuzaga keltirsa, asimmetriya aynan shu munosabat doirasida qaysi qadriyat, g'oya yoki madaniy model ustuvor ekanini namoyon qiladi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek adabiy matnlaridagi konseptual simmetriya va asimmetriyani qiyosiy o'rganish ikki adabiy an'anaga xos umumiy tafakkur modellarini va ularning milliy-madaniy talqinidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Mazkur yondashuv kelgusida turli janrlar, tarixiy davrlar va mualliflar materialida konseptual oppozitsiyalarning dinamikasini o'rganish uchun ham samarali nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stockwell P. The Cognitive Poetics of Literary Resonance // Language and Cognition. - 2009. - Vol. 1, No. 1. - P. 25-44. DOI: 10.1515/LANGCOG.2009.002. URL: <https://doi.org/10.1515/LANGCOG.2009.002>
2. Harbus A. Cognitive Approaches to Old English Poetry. - Cambridge: D.S. Brewer, 2012. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/cognitive-approaches-to-old-english-poetry/AE38C05C26462E0B2CD5461D1272AD4D>
3. Kövecses Z. Metaphor in Literature // Metaphor: A Practical Introduction. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 43-56. DOI: 10.1093/oso/9780195145113.003.0004. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195145113.003.0004>
4. Stegagno Picchio L. Binary Opposition in Literature: The Example of Brazil // Diogenes. - 1977. - Vol. 25, No. 99. - P. 1-20. DOI: 10.1177/039219217702509901. URL: <https://doi.org/10.1177/039219217702509901>
5. Paradis C. et al. Perceptual structure of opposites across sensory modalities // Language and Cognition. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/language-and-cognition/article/perceptual-structure-of-opposites-across-sensory-modalities/E56E8BFB5B714DDD730E2CCAE900499F>
6. Garson M. Far from the Madding Crowd: Venus' Looking Glass // Hardy's Fables of Integrity: Woman, Body, Text. - Oxford: Oxford University Press, 1991. - P. 25-53. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198122234.003.0003. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198122234.003.0003>
7. Computational Narratology with Transformer Embeddings // Computational Humanities Research. - 2026. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/computational-humanities->

research/article/computational-narratology-with-transformer-embeddings/309869B5FFC16D051E0ABE738DF09A59

8. Musulmanova N. Badiiy matnning lingvopoetik tahlili: tarixi, metodologiya va tadqiqot metodlari // Uzbekistan: Language and Culture. - 2024. URL: <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/80>

9. Xoʻjayev N. Tilshunoslikda badiiy matn tadqiqi // Uzbekistan: Language and Culture. - 2024. - Vol. 2, No. 2. URL: <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/120>

10. Xudaykulova Sh. Oʻzbek badiiy matnlarida “ayol” konseptining aksiolingvistik talqini // Uzbekistan: Language and Culture. - 2025. - Vol. 1, No. 1. URL: <https://linguistics.tsuull.uz/index.php/uzlangcult/article/view/230>

11. Tursinbayeva Sh. Lingvomadaniy birliklarning ranglar misolida badiiy matnda ifodalanishi // Uzbekistan: Language and Culture. - 2025. - Vol. 2, No. 1. URL: <https://linguistics.tsuull.uz/index.php/uzlangcult/article/view/261>

12. Shakespeare W. Hamlet. Folger Shakespeare Library. URL: <https://www.folger.edu/explore/shakespeares-works/hamlet/>

13. Brontë C. Jane Eyre. Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/1260>

14. Qodiriy A. Oʻtkan kunlar. Ziyouz elektron kutubxonasi. URL: <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qodiriy-1894-1938/abdulla-qodiriy-o-tkan-kunlar-roman>

15. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. Ziyouz elektron kutubxonasi. URL: <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qodiriy-1894-1938/abdulla-qodiriy-mehrobdan-chayon-roman>